

УДК 37(09), (447)

В. Н. ЛИКОВ

м. Кіровоград

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНИХ СТОСУНКІВ У ШКОЛІ В СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Стаття розкриває шкільну спадщину павлівського вченого з точки зору створення умов, окреслено шляхів та закладання основ толерантних стосунків у системі «вчитель-учень».

Ключові слова: толерантні стосунки, терпимість, зваженість, сердечність, тактовність, чулість, чуйність, довіра.

Демократичне суспільство, як і правова держава, повинні реалізовувати принцип толерантності, який базується на злагоді, повазі до інших людей та їхніх думок. Кожна людина має право на свою точку зору, як зазначав Вольтер.

Колектив, чи то дорослий, чи дитячий, немислимий без терпимого ставлення до його членів. Щоб стимулювати та підтримувати психічний стан та моральне здоров'я колективу, слід усім його учасникам бути зваженими, терпимими до переконань, думок та висловлювань, аби запобігти образ, нарікань, тиску на особистість.

Толерантність як загальнолюдська цінність є фундаментом розбудови людських стосунків, і тому формування в молодого покоління громадянської терпимості є актуальною проблемою.

Мета статті – проаналізувати ідеї В. О. Сухомлинського щодо формування доцільних стосунків у Павлівській школі та виявити елементи толерантності.

Завдання дослідження були такими:

1. Виокремити в ідеях видатних педагогів К. Д. Ушинського та Януша Корчака реалізацію принципу толерантності;
2. Проаналізувати різні дефініції толерантності в довідниковій літературі та сучасних дослідженнях;
3. Показати створення В. О. Сухомлинським умов, шляхів та основ толерантних стосунків у системі «вчитель-учень».

Принципи стимулювання внутрішньої активності особистості та гуманізм, на нашу думку, – це основа основ педагогічних ідей видатних педагогів із точки зору реалізації терпимого та зваженого ставлення до вихованця.

Прикладом цього є діяльність у галузі педагогічної психології талановитого вченого слов'янського світу К. Д. Ушинського – активного досліджувача внутрішнього світу людини [4, 54–65]. Він закликав педагогів

удосконалювати природу дитини, систематично вивчати її потреби, «знати, яка вона в родині, суспільстві, наодинці зі своєю совістю» [11, 35–36].

Педагог давав поради учителям:

- не проявляти казенщини у вихованні;
- не пригнічувати дитину;
- розумно, зважено, без диктату, примусу та натиску впливати на вихованців;
- створювати доброзичливу атмосферу у спілкуванні;
- не йти проти природних нахилів дитини, бо її організм стає тоді упертим.

К. Д. Ушинський, обґрунтовуючи методи морального та трудового виховання, звертав увагу на їхнє застосування без настирливого моралізаторства, настанов та напучувань, а залучаючи дітей до праці, остерігатися диктату.

Отже, ідеї педагога свідчать про те, що ним закладено деякі основи толерантного ставлення до дитини.

Любов'ю до дітей-сиріт охоплено життя польського педагога, лікаря та казкаря Януша Корчака. Відданий дітям, він пішов на самопожертву. «Діти перш за все» – це його останні слова.

Педагогіка Корчака – це педагогіка підтримки: добром, казками, любов'ю, зваженим словом.

Педагог створив оригінальну систему виховання, а саме:

- вивчав дітей у казковому світі мрії;
- залучав вихованців до пізнання світу, природи;
- дбав про фізичний розвиток дітей засобами казки, мрії, організації романтичної діяльності (будівництва казкової фортеці та дороги до неї);
- привчав дітей творити добро, піклуючись про тварин, рослин, птахів;
- навчав дорослих шанувати та оберігати дитинство, пропонуючи їм «працю спогадів» – згадувати себе в дитинстві;

- намагався знаходити з дітьми спільну мову засобом взаємної відвертості [3, 314].

Отже, основа основ корчаківського погляду на виховання дітей – це розуміння та увага до дитячої душі, підтримка дітей лагідним словом, допомогою і дією, і піклуванням. Створивши Дитячу Республіку, де діяв Дитячий Парламент із законами рівноправ'я та справедливості, Дитячий Суд, у кодексі якого сто параграфів закінчуються словами «пробачити», польський педагог окреслив шляхи толерантних стосунків вихователя з дітьми.

Таким чином, педагоги світового рівня створювали системи виховання, в основі яких були ідеї толерантних стосунків, тобто таких, що визначали розумне, зважене, тактовне, коректне ставлення учителя-вихователя до своїх підлеглих, а саме:

- щоб впливати на особу, треба її знати;
- не формувати негативне ставлення дитини до вимог вихователя;
- уникати авторитаризму у стосунках «вчитель-учень»;
- підтримувати дітей;
- створювати умови для реалізації кожної особистості своїх потреб та здібностей;
- розуміти дитячу душу та уважно ставитися до особистості;
- організовувати рівноправні та справедливі стосунки серед педагогів та учнів.

Звертаючись до дефініції толерантності, ми виявили різноманітні тлумачення.

Так, С. У. Гончаренко зазначає, що «толерантність (від лат. *tolerans* – терплячий) – це терпимість до чужих думок і вірувань» [2, 332].

Інший словник толерантність визначає як «зважене, терпиме ставлення до чужих позицій, вірувань, переконань, думок» [6, 274]. Тут ідеться про ставлення до особистості, її світоглядних настанов і, напевне, дій.

Зовсім протилежне визначення толерантності дає глосарій навчального підручника (автор – Т. Г. Веретенко). Толерантність трактується як «відсутність чи послаблення реактування на будь-який несприятливий фактор у результаті зниження чуттєвості до його впливу» [1, 119]. Це визначення не для педагога, який повинен постійно реагувати на вчинки, дії та слова учнів. Причому, реагувати вміло, тактовно й коректно.

На нашу думку, толерантне ставлення до учнів, класу, колег – це, перш за все, ставлення тактовне, доброзичливе, людяне, дієве.

Деякі автори застерігають від насильного впровадження толерантності, щоб «не було ні напруження, ні тиску, ні агресії» (В. В. Глебкін). У свою чергу, А. Г. Асмолов розглядає скерованість на толерантність як прояв вольових актів та дій. О. Романчук пише: «Толерантність – це компроміс, який включає обопільну готовність до певних поступок, що стає основою мирного співіснування» [5, 90]. Також дослідник розглядає толерантність в системі життєвих відносин і світогляду особистості.

Толерантний учитель – це, на наш погляд, людина розуміюча, готова до діалогу, в ході якого і педагог, і вихованець збагачують досвід один одного.

Видатний педагог, народний учитель Василь Олександрович Сухомлинський усупереч залізній машині тоталітаризму та комуністичному диктату створив умови, окреслив шляхи, заклав основи формування вільної людини та толерантного ставлення до неї.

Вчений-практик роздумував над переплетінням людських взаємовідносин. Розуміючи глибоко індивідуальні, неповторні особистості, їхній світогляд, створював передумови щастя людини. Педагог зазначає: «...без сердечної чулості до особистого життя, без тонкого, тактовного і вдумливого проникнення в духовний світ учня, немає справжнього виховання» [9, 269].

Отже, він говорив про толерантність, помножену на сердечність, зваженість та тактовність впливу на вихованця. Зважаючи на індивідуальний світ школяра, вимагав, щоб колектив, навіть дружний, згуртований, не втручався в цей світ, не завдавав особистості болю, не «вивертав душу» [9, 270].

Закони людяності, за В. О. Сухомлинським, вимагають від педагогів дотримуватися основних правил, а саме:

- уміти відчувати учня;
- не бути байдужим до проблем вихованців;
- пробуджувати в дітей добрі почуття [9, 271];
- вчити школярів чулості;
- загоювати рани на чутливому серці підлітка [9, 278];
- навчати дітей віддавати свої сили для творення радості іншим людям [9, 279].

Зваженими та теплими відносинами між учителями та учнями павлиський педагог називає такі стосунки, що передбачають:

- а) елементарний людський такт [7, 335];
- б) високу культуру вчителя;
- в) сердечну чуйність;
- г) благородну місію педагога;
- г) батьківську турботу.

В. О. Сухомлинський конкретизує умови створення толерантного ставлення до учнів:

- надавати розумні та правомірні заборони;
- не ображати своїх вихованців;
- не робити юнаків та дівчат безпорадними;
- не відштовхувати від себе учнів недовірою, бо «довір'я є неоціненним моральним багатством» [7, 336];
- володарювати над розумом і вчинками дітей;
- дорожити чистотою дитячих переживань [7, 337].

Отже, дбаючи про високе покликання вчителя, його безмежну віру в людину та організацію напруженої духовної діяльності в Павлиській школі, В. О. Сухомлинський створював умови для формування толерантності в учнівському та вчительському колективах. Він писав: «Виховувати – означає насамперед думати один про одного добре – це стосується і вчителів, і учнів» [7, 336].

У «Листі про педагогічну етику» вчений розкриває етичну суть педагогічної праці. Він пише: «Наша місія – оберігати дитяче серце від болю, бід, страждань» [8, 600], закликає всіх учителів, щоб вони не наносили вихованцям численних кривд, потрясінь, бо діти вразливі, стають ще замкнутішими та мовчазнішими.

«Виховувати добром» – кредо Педагога. Добро допомагає дітям «не нести в душі образу, кривду, збентеження» [8, 595].

У своїх працях сільський учитель-науковець, академік роздумує над випадками не професійних учинків учителів, а саме такими:

- не дозволили старшокласникам провести похід, бо не довіряють їм;
- нетактовно обійшлися з релігійною учницею;
- засудили учня і весь клас за неявку на урочисту лінійку (в учня померла мама);
- принизили вразливого підлітка, якому не давалася математика.

В. О. Сухомлинський засуджує недовіру вчителів до дітей, нетактовність у відноси-

нах, незнання світу вихованців, нетерпиме, суб'єктивне ставлення до школярів.

Усе своє недовге життя педагог шукав методи та форми ефективного впливу на особистість вихованців, зазначаючи, що цей вплив потребує цілісності, комплексності, природних умов та врахування реальності.

Людина, на думку вченого, стає вихованою, гуманною, доброзичливою за умови багатства відносин у системах «людина – людина», «людина – природа», «людина – суспільство». Він акцентував, що виховання неефективне без формування в дитини досвіду ставлення до себе та інших людей.

Формуючи ідеал громадянина, педагог звертав увагу на виховання совісті, моральності, характеру, самосвідомості, без чого, на нашу думку, немислимі терпимі та коректні стосунки між людьми.

В. О. Сухомлинський давав батьківську пораду дітям: культурна людина – це не бажання діяти на свій розсуд. Є норми співжиття, є моральність, а також здобуття життєвого досвіду.

У праці «Як виховати справжню людину» він закликав дітей «віддавати сили своєї душі іншим людям, залишаючи їм щось хороше» [10, 149], також навчав вихованців «бути гідними, тримати себе в руках, бо без цього немає духовної культури» [10, 150].

Отже, педагог дбав про те, щоб кожен підліток осмислив азбуку моральних заповідей, яка є фундаментом справжньої людини. Він навчав дітей творити добро, займатися самовихованням, дбати про духовний розвиток.

У кіровоградських вишах (педагогічному університеті імені В. Винниченка, педагогічній академії) понад три десятка літ діє педагогічний клуб «Сухомлинець», що є школою виховання креативного вчителя. Майбутні педагоги та психологи досліджують спадщину В. О. Сухомлинського, вчать на його прикладі серце віддавати дітям, уміло впливати на вихованців, бути терпимими до дітей, поважати людську індивідуальність.

Проводячи виховні бесіди з учнями на педагогічній практиці, майбутні вчителі доносять до свідомості вихованців таку інформацію:

- «Терпимість – це пошана і правильне розуміння культур світу, форм самовираження людини» (Ірина Т.);

- «Терпима людина відверта у спілкуванні, поважає свободу думки інших» (Яна П.);
- «Толерантність – це справедливість, неупередженість, правопорядок, дотримання моральних норм» (Анастасія С.).

Ірина Танська зі старшокласниками київської школи провела диспут «Як ставитися до ВІЛ-інфікованих?». Яна Пархета розглянула ситуації про ставлення до заможних людей, якщо ти бідний. Анастасія Сичова обговорила з учнями такі питання:

1. Чи хотіли б Ви жити в країні, де панує тільки одна точка зору?
2. Що було б, якби всі люди думали однаково?
3. Висловіть свою думку про вибори, референдуми, політичні події в Україні та світі.

Студенти-сухомлинці підводили учнів до думки: агресивність, конфронтація, відчуженість мають поступитися місцем толерантному ставленню людей одне до одного, взаєморозумінню й довірі. Це сприятиме розв'язанню актуального завдання сучасності – переходу від протистояння, підозри, насильства до злагоди, національної, регіональної та міжнародної стабільності.

Отже, наведене дозволяє зробити такі висновки:

1. Толерантні стосунки між людьми (в нашому випадку – у школі) – це справедливі, неупереджені, чулі та чуйні стосунки, які сприяють вільному розвитку особистості, формуванню терпимості, зваженості у спілкуванні, а це веде до виховання на моральних та загальнолюдських цінностях.
2. В історії розвитку педагогічних ідей помітний внесок зробили видатні педагоги К. Д. Ушинський, Януш Корчак, В. О. Сухомлинський, а саме:
  - заклали основи толерантного ставлення до дитини;
  - окреслили шляхи терпимих та зважених стосунків вихователя з дітьми;
  - навчили педагогів розуміти учнів;
  - сформували здатність учителів вести тактовний діалог із школярами.
3. Учений-практик В. О. Сухомлинський створив базу для толерантних стосунків у школі, а саме:
  - а) обґрунтував закони людяності, де основою є сердечність, тактовність, небайдужість;

- б) створив умови толерантних взаємовідносин у школі (не ображати дітей, довіряти їм, дорожити чистотою дитячих переживань);
  - в) окреслив шляхи створення зважених стосунків у системі «вчитель – учень» (вивчати та дбати про духовний світ вихованців, залучати дітей до творення добра, професійно впливати на учнів (бути чулими та чуйними, зваженими та терпимими), домагатися засвоєння дітьми азбуки моральних заповідей).
4. Кіровоградський студентський педагогічний клуб «Сухомлинець» привчає майбутніх учителів «входити» в професію, бути креативними, доброзичливими, толерантними, уміло впливати на учнів, поважати їх. Проведення різноманітних форм виховної роботи забезпечує формування терпимості, довіри, злагоди, зваженості, чуйності, а це, у свою чергу, сприяє успішній роботі сухомлинців у дитячому будинку сімейного типу «Наш дім», у багатодітній сім'ї та із сиротами школи-інтернату.

Список використаних джерел

1. Веретенко Т. Г. Загальна педагогіка : Навчальний посібник / Т. Г. Веретенко. — К. : ВД «Професіонал», 2004. — 128 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.
3. Корчак Я. Коли я знову стану маленьким / Я. Корчак // Вибране. — К. : Рад.школа, 1983. — 528 с.
4. Ликов В. Н. Розвиток народної педагогіки в Україні: Монографія / В. Н. Ликов — Кіровоград : Центр. — Укр. видав., 2000. — 182 с.
5. Романчук О. Соціальна толерантність як фактор суспільної свідомості / О. Романчук // Вища школа. — 2004. — № 1. — С. 87—91.
6. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. — К. : «Екс Об», 2004. — 304 с.
7. Сухомлинський В. О. Без довіри немає виховання / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : В 5-ти т. — К. : Рад. школа, 1977. — Т. 5. — С. 334—339.
8. Сухомлинський В. О. Лист про педагогічну етику / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : В 5-ти т. — К. : Рад. школа, 1977. — Т. 5. — С. 591—600.
9. Сухомлинський В. О. Щастя, ідеали, релігія / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : В 5-ти т. — К. : Рад. школа, 1977. — Т. 5. — С. 269—284.
10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : В 5-ти т. — К. : Рад. школа, 1976. — Т. 2. — С. 147—416.
11. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // ПЗТ: В 11-ти т. — М.-Л, 1948. — Т. 8. — С. 35—36.

V. N. LYKOV
Kirovohrad

TOLERANT RELATIONS FORMATION IN A SCHOOL IN THE HERITAGE OF V. O. SUKHOMLYNSKYI

The school heritage of Pavlysh scientist from the standpoint of creating the conditions, shaping the ways and laying the foundations of tolerant relations in the system "teacher-student" is revealed in the article.

Key words: tolerant relations, tolerance, deliberateness, sincerity, tact, sensitivity, delicacy, trust.

В. Н. ЛЫКОВ
г. Кировоград

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ШКОЛЕ В НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

Статья раскрывает школьное наследие ученого из Павлыша с точки зрения организации условий, создания путей и основ толерантных отношений в системе «учитель-ученик».

Ключевые слова: толерантные отношения, терпимость, взвешивание, сердечность, тактичность, чувствительность, чуткость, доверие.

Стаття надійшла до редколегії 16.07.2014

УДК 37(477)(092) Сухомлинський В

І. О. ЛУЦЕНКО
м. Київ

ДІАЛОГ В. СУХОМЛИНСЬКОГО З ДИТИНОЮ: СЕКРЕТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті висвітлено погляди В. Сухомлинського щодо мети, завдань, засобів педагогічної діяльності. Розкрито вимоги вченого до особистості педагога, його професійних здатностей; проаналізовано «технологію діалогу» В. Сухомлинського. Автор показує співзвучність ідей В. Сухомлинського сучасним тенденціям підготовки майбутніх вихователів.

Ключові слова: діалог, дитина, емоційно-ціннісне ставлення, емоційно-моральна культура.

Постановка проблеми. Потенціал діалогу як форми педагогічної взаємодії на сьогодні методологічно обґрунтований як із позиції філософії освіти, так і сучасної педагогіки, педагогічної психології. Однак організація діалогу як тонкого комунікативного інструментарію з дітьми періоду раннього дитинства, що беззаперечно має ґрунтуватися на врахуванні їхніх вікових рис, потребує особливо-го підходу й педагогічної майстерності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї видатних учених, сучасні експериментальні дослідження свідчать, що реалізація діалогу між учасниками навчально-виховного процесу можлива за умови налагодження суб'єкт-суб'єктних відносин (І. Бех, А. Бодалев, А. Брушлинський, І. Зимня, І. Зязюн, М. Каган, Я. Коломинський, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Рубінштейн, В. Семиченко).

Пошук відповіді на питання щодо специфіки способів встановлення та підтримання

діалогічних – суб'єкт-суб'єктних відносин між педагогом і дитиною, їхніх засад, наштовхує сучасних учених на вивчення діалогічного за своєю природою простору, створеного В. Сухомлинським, його морально-духовних пошуків, педагогічних ідей, глибоких міркувань, дослідницько-духовного, емпатійного ставлення до дітей, успішного й переконливого досвіду педагогічної діяльності, близьких і зрозумілих дітям уроків-подорожей, мудрих казок.

З метою вивчення, осмислення його педагогічних ідей, гуманістичного світогляду до спадщини В. Сухомлинського звертаються й видатні вчені (І. Бех, А. Богуш, І. Зязюн, О. Сухомлинська та ін.), а також дослідники та практики. Зокрема дефініцію «дитинство» досліджує у педагогічній спадщині В. Сухомлинського А. Богуш. Вчена розділяє думку видатного педагога про те, що дорослі повинні зрозуміти дитячий вік, уміти відчувати себе дитиною, ставати нею, щоб потім вихову-